

POLITE COCKA

ANALIZË MORFOLOGJIKE DHE DREJTSHKRIMORE E ROMANIT MUZGU, PËRKTHYER NGA VEDAT KOKONA

HYRJJE

Evolucioni i gjuhës shqipe

Kongresi i Drejtshkrimit që u zhvillua më 1972 është një nga ngjarjet më të shënuara e më të rëndësishme në historinë e gjuhës shqipe dhe të kulturës sonë kombëtare. Ai ka hyrë në histori si një kuvend i madh shkencor, që kurorëzoi atë rrugë të gjatë përpjekjesh për një gjuhë letrare kombëtare të zhvilluar e të njëjësuar. Me këtë kongres gjuha jonë letrare kombëtare hyri në një etapë të jetës së saj, në tapën e gjuhës letrare kombëtare të njëjësuar për tërë popullin shqiptar. Lufta për një gjuhë letrare të përbashkët ishte një çështje qendrore edhe për rilindasit, të cilët punuan e luftuan për përparimin e lulëzimin e gjuhës shqipe.

Zhvillimi i hovshëm i gjuhës letrare pas çlirimit, si dhe arritjet e shënueshme të gjuhës sonë me studimin e gjithanshëm të saj e bënë të nevojshëm e të mundshëm trajtimin pak a shumë të plotë e më të thelluar të problemeve të drejtshkrimit. Fryti i kësaj pune qenë “Rregullat e drejtshkrimit”, që u botuan më 1967. Në pajtim me parimet dhe zgjidhjet e përcaktuara, Instituti i Gjuhës dhe i Letërsisë hartoi veprat normative “Drejtshkrimi i gjuhës shqipe” (1973) dhe “Fjalori drejtshkrimor i gjuhës shqipe” (1976). Në këto vepra krahas çështjeve të drejtshkrimit, kanë gjetur zgjidhje dhe një varg çështjesh të rëndësishme të normës gramatikore. Vendimet e Kongresit të Drejtshkrimit dhe thirrja e tij drejtuar tërë popullit shqiptar që “ta përdorë gjuhën letrare të njëjësuar si mjet të përgjithshëm të përparimit shoqëror” gjetën jehonë e përkrahje të gjerë shoqërore e shtetërore. Pas Kongresit të Drejtshkrimit u zhvillua një punë e dendur për të hartuar një sërë veprash të tjera shkencore normative.

Këto vepra kanë depërtuar në shtresa të gjera të shoqërisë sonë. Ato pasqyrojnë arritjet e derisotme të gjuhës shqiptare dhe u përgjigjen kërkesave për të zotëruar sa më mirë gjuhën letrare kombëtare. Të gjitha këto vepra janë bërë mbështetje kryesore edhe për shkollën, për median, për botimet e për të gjitha institucionet. Gjuha letrare kombëtare paraqitet si një sistem homogjen, normë gjuhësore pa variante territoriale. Ajo është përpunuar më tej me ritme të përshpejtuara në të gjitha stilet. Prirja kryesore e zhvillimit të mëtejshëm është njësimi i normës letrare, pasurimi i saj nga gurra popullore, ruajtja e pastërtisë dhe forcimi i tipareve kombëtare të saj në afrimin e trajtës së folur me trajtën e shkruar.

Analiza e veprës

Vepra që unë kam marrë për analizë morfologjike dhe drejtshkrimore titullohet “Muzgu” e Han Ser Ja, përkthyer nga V. Kokona me 1958. Gjatë analizës kam vënë re forma të ndryshme, të cilat sot bien ndesh me normën letrare. Veçoritë gjuhësore të kësaj vepre kanë prekur të gjitha sistemet: sistemin fonetik, sistemin morfologjik e drejtshkrimor. Në një këndvështrim të përgjithshëm, këto forma, të cilat pas Kongresit të ‘72 nuk u bënë pjesë e normës së standardit përfaqësojnë tipare të theksuara të dialektit toskë, pra të toskërishtes. Duke pasur parasysh se para Kongresit të Drejtshkrimit më ‘72, çdo autor shkruante në bazë të dialektit të vet, vetë origjina e Kokonës e justifikon përkthimin e kësaj vepre në këtë dialekt. Analiza e veprës është bërë në dy këndvështrime: në këndvështrim morfologjik dhe në këndvështrimin drejtshkrimor.

1. Analiza morfologjike sipas pjesëve të ligjëratës

1.1 Emri

Gjinia. Duke u mbështetur në veprën e sipërpërmendur pjesa më e madhe e emrave i përkasin gjinisë femërore dhe mashkullore, kurse emrat e gjinisë asnjansë janë shumë të paktë si: *të ftohtët, të menduarit*. Përsa u përket emrave të tjerë, gjinia e tyre përkon me gjininë e normës së sotme letrare, vetëm fjala *ligji* del në formën e gjinisë femërore *ligja*. Përdorimi i kësaj fjale në këtë formë vihet re edhe te Buzuku.

Numri. Ajo çka të tërheqë vëmendjen në lidhje me numrin e emrave është formimi i shumësit të disa fjalëve, i cili dallon nga shumësi i sotëm, si: *kalamanjtë, mësonjësit, djema, fëmija, përfaqësonjës, komshitë, botëra, cilesirat* etj. Fjala *udhëheqësit* del në formën *udhëheqsit*, pra pa **ë**-në mbështetëse midis temës dhe prapashtesës.

Prapashtesa **-ra** tek fjalët *botëra, cilësira* është shtrirë për analogji nga emrat që e zgjerojnë prapashtesën e shumësit **-a** me fundoren **-r** të temës.

Përdorimi i prapashtesës **-a** tek fjala *fëmija*, sipas Pedersenit është përfutur nga shkrirja e fundores **-ë** të temës me mbaresën e shumësit **-e**, pra **ë + e = a**.

Ndërsa tek fjalët *djema, studentave, mësuesave*, prapashtesa **-a**, duke qënë fonetikiisht mjaft e dallueshme si morfemë shumësi u përdor edhe në disa emra asnjansë e më pas në shumësin e emrave mashkullorë të jofrymorëve e më vonë edhe të frymorëve.

Rasa. Emrat e gjinisë mashkullore që në numrin njëjës, trajtë e pashquar dalin me temë në **-a**, kur shquhen marrin mbaresën **-j** dhe jo **-i** si në shqipen standarde p.sh.: *xhaxhaj, babaj*. Kjo vlen edhe për emrat e nyjshëm si : *i vëllaj*. Kjo **-j** del në të gjitha rasat përveç kallëzores që del me **-në** si: *babanë, vëllanë*. Mbaresë **-në** rezulton nga zhvillimi historiko-fonetik, i binomit: **-n** (mbaresë e së dikurshmes kallëzore së pashquar) **-të** (nyjë e prapme ndërkohësisht e zhdukur). Por nuk mungojnë edhe fjalët, të cilat në rasën

kallëzore, numri njëjës, trajta e shquar dalin pa mbaresë fare, pra me mbaresë zero p.sh. në **dobi** tonë, në **kurriz** tonë. Këto përdorime i përkasin një periudhe të hershme të gjuhës shqipe.

Përdorimi i **-t-së** në fjalën *burravet* e ka burimin tek shumësi i trajtës së shquar së gjinore, dhanore, rrjedhores së dikurshme. Shumë fjalë të tjera që dalin me temë në zanore, në rasën emërore, trajta e shquar, numri njëjës midis temës dhe mbaresës marrin tingullin antihiatizues **-j**, si: *urija, budallaji, rëndësija, kompanija, simpatija*. Madje ky tingull antihiatizues del edhe tek përemrat pronorë si: *e mija, e saja*.

Mospërputhje me normën e standardit përbëjnë edhe disa fjalë që ruajnë **-në** në trup të tyre si p.sh. *arësyeja, tregëti, arësimi, vetëmi*. Dalja e kësaj zanoreje është tipar i toskërishtes me funksion mbështetës.

Një fazë të hershme të gjuhës shqipe në këtë përkthim tregojnë edhe apostrofat në togfjalëshat e formuar me emër + përemër pronor, parafjalë + përemër dëftor p.sh. *syt'e saj, syt' e tij, për'ta, me'ta, për'të*. Këto përdorime lidhen me një fazë më të hershme prej së cilës u përfutuan përdorimet: *sytë e saj, sytë e tij, për ta, me ta, për të*.

1.2 Mbiemri

Përsa u përket dallimeve nga norma, në klasën e mbiemrave ato janë mjaft të kufizuara. Përgjithësisht lidhen me dallimet fonetike si:

a) mospërdorimi i bashkëtingëllores **h** p.sh. mbiemri *i zbehtë* del në formën *i zbetë*.

b) këmbimi i bashkëtingëllore **rr** me **r**-në e butë: *e tmeruar*

c) përdorimi i **-së** fundore tek fjalët në të cilat norma letrare nuk e përmban: *i sigurtë, i afërtë, e katërtë*. Ky përdorim lidhet me vetë natyrën e toskërishtes për vendosjen e **-së** edhe aty ku s'duhet.

ç) përdorimi i **-së** tek fjalët e prejardhura me prapashtesën **-shëm** si: *e kujdesëshme, të pashmangëshme, të përshtatëshme, të rrezikëshme, i mëparëshëm, e brëndëshme, e ligjëshme*.

d) përdorimi i **-së** në fjalët kur ndodhet para bashkëtingëlloreve **m, n, nj** si: *i mënçur, e shtënjt*.

Një veçori tjetër e mbiemrave të prejardhur nga klasa e ndajfoljeve është dhe përdorimi i tyre pa morfemën **-t**: *i pakë* (i pakët), *të pakë* (të pakët), *të paka* (të pakta). Por nuk mungojnë dhe rastet e një mospërshtatjeje të mbiemrave me gjininë e emrave p.sh. vihen re përdorime të tilla *libra të këqia, libra të mira* ndërkohë që emri *libra* është i gjinisë mashkullore. Një përdorim i tillë e ka burimin tek fakti se dikur emrat që e formonin shumësin me **-a** i merrnin fjalët përcaktuese në gjininë femërore. Pra lakoheshin si emra të gjinisë femërore. Ndërsa emrat ambigjenë dalin të shoqëruar me fjalë përcaktuese në gjininë mashkullore si: *këta mure të ftohtë dhe të qjerë*. Kjo lidhet me përdorimin e emrave të quajtur sot ambigjenë vetëm në gjininë mashkullore.

1.3 Përemri

Përemrat vetorë. Në format e përemrave vetorë ka shumë pak dallime, të cilat lidhen me përdorimin e përemrave të vetës së parë dhe të dytë shumës, të rasës dhanore *neve*, *juve* për ne dhe ju p.sh. *na duan neve*. Një tipar tjetër në këtë vepër përbënë dhe përdorimi i trajtës së shkurtër të bashkuar *ia* në formën *ja* p.sh. *ja trazonte*, *ja tregoi* etj.

Përemrat e pacaktuar. Shumë përemra të pacaktuar, të përdorur në vepër bien ndesh me normën e sotme. Të gjitha këto forma lidhen me dukuri fonetike që kanë të bëjnë me ruajtjen e **ë**-së paratheksore tek fjalët që kanë si pjesë të parë fjalën gjithë: *gjithënjë*, e cila është përdorur pesë herë, *gjithëmonë* dy herë, *përgjithërisht* një herë dhe *gjithësejt* prapë një herë. Përdorimi i **ë**-së paratheksore në këto situata lidhet me tiparin e ruajtjes së **ë**-së mbështetëse në toskërishte.

Përemrat pronorë. Për formën e vetës së tretë, numri njëjës, gjinia mashkullore është përdorur forma me mbaresën **-në**: *të tijnë*. Ndërsa për përemrin e vetës së tretë, numri njëjës, gjinia femërore është përdorur forma *e saja*.

1.4 Folja

Forma veprare

1.4.1 Mënyra dëftore

E tashmja. Përgjithësisht dallimet nga norma, në kohën e tashme lidhen me dukuri fonetike që janë karakteristikë të toskërishtes, të tilla si:

- përdorimin e bashkëtingëllores **ll** në vend të **l**-ës tek folja *dolli*, e cila ka dalë në këtë formë tetë herë.
- përdorimin e grupit **-ie-** në formën **-je-** tek folja *ndiej*. Ky përdorim vihet re te koha e pakryer si: *ndjente*, e cila është përdorur tetë herë, *e ndjente*.
- përdorimi i **ë**-së në vend të **e**-së si p.sh. *flë*.
- përdorimi i **ë**-së në vend të **e**-së kur ndodhet para bashkëtingëlloreve **m**, **n**, **nj**: *trëmb*.
- këmbimi i **ë**-së më **u**-në tek folja *lëfton*.

Dallime të tjera janë: shfaqja e foljes *jam* në vetën e tretë njëjës pa **ë** p.sh. *është*, por ka raste kur kjo folje del në formën e saktë *është*. Përdorimet e sakta mund të jenë hapat e parë të prirjes së gjuhës shqipe për pajisjen e foljes *është* me **ë**. Një dallim tjetër morfologjik përbënë dhe shfaqja e foljes *vij*, veta e pare, numri njëjës pa mbaresën **-j**, p.sh. *po vi*. Kjo vlen edhe për vetën e parë e të dytë shumës.

E pakryera. Një tjetër veçori e kësaj vepre lidhet me përdorimin e mbaresave **-nja**, **-nje**, për vetën e parë dhe të dytë, numri njëjës tek foljet *laj*, *dëshiroj*, *lë*. Ndërsa foljet kam dhe jam në vetën e tretë, numri njëjës dalin pa mbaresën **-te**: *ish*, *kish*. Por ka raste kur ato përdoren të sakta. Kjo gjë vërehet edhe kur ato përdoren për të formuar kohën më se të kryer p.sh. *ish ndotur*, *kish ikur* etj. Një tjetër përdorim që të tërheqë vëmendjen është dhe shfaqja e

foljeve *vuaj, luaj* pa tog zanor, por me zanoren **o**: *Ajo s'lojti nga vendi,vojti shumë*.

E kryera e thjeshtë. Format foljore në këtë kohë lidhen me ndërrimin e zanores **a** të temës në tog zanor **ua**, si edhe ruajtja e mbaresave të shumësit – **më, -të, -në** edhe për foljet me temë në bashkëtingëllore: *muarnë, duallnë, suallnë*.

1.4.2 Mënyra lidhore

E tashmja. Këtu, ajo çka të bie në sy, ka të bëjë me formën e vetës së dytë, numri njëjës që del me mbaresën –**ç**, e cila mund të jetë shtrirë analogjikisht prej foljeve që u mbaron tema me –**t**, që është shkrirë me mbaresën –**sh** dhe të dyja kanë dhënë afrikaten

–**ç** p.sh. *të març* (është përdorur vetëm një herë).

1.4.3 Mënyra urdhërore

Foljet *lë, flas, ngre* dalin në format *lëje, folë, ngreu*. Këto përdorime lidhen me tiparet e toskërishtes. Ndërsa forma e gjuhës letrare *lërmëni* del në formën *lëmëni*, pra pa prapashtesën –**r**.

Forma joveprorë

1.4.4 Mënyra dëftore

E tashmja. Foljet *tregoj, vesh, ngjesh* në vetën e dytë, numri njëjës nuk dalin me mbaresë të plotë –**hesh**, por: *tregohe, vishe, ngjishe, habite*. Edhe kjo gjithashtu është një karakteristikë e toskërishtes.

E kryera e thjeshtë. Për të kryerën e thjeshtë karakteristikë përbën forma *u përgjegj*, e cila dallon nga forma e standardit *u përgjigj*. Po ashtu, format *u çduk, u muar*, të cilat lidhen me probleme që i kam prekur më lart.

1.5 Pjesorja

Pjesorja e foljes *kam* del në formën *patur* dhe jo *pasur*. Kjo vihet re edhe në ditët e sotme. Pra, mund ta quajmë një variant të formës *pasur*. Ndërsa pjesorja e foljes *arrij* na del në formën *arrire* p.sh. *për të arrirë*, që dallon me normën *për të arritur*.

2 Analiza drejtshkrimore e veprës

2.1 Dallimet nga norma e sotme

Për një pasqyrim më të detajuar të gjendjes drejtshkrimore në këtë vepër është e nevojshme t'u referohemi disa veçorive fonetike, të cilat kanë ardhur si rezultat i ndikimit të disa dallimeve fonetike që përgjithësisht karakterizojnë toskërishten.

Dallimet fonetike:

1. Shkrimi dhe shqiptimi i fjalëve me **ë** kur kjo ndodhet para bashkëtingëlloreve **m, n, nj**. Me këtë vepër fjalët që i përmbahen këtij rregulli janë të shumta si: *zëmër, brënda, shtrënjt, vënd, mënd, shënjë, gjëndje, ndënji, qënë, njëri, fëmër*, si dhe fjalë te prejardhura prej tyre.

2. Mospërdorimi i bashkëtingëllores **h** në fund të fjalës dhe në pozicione të tjera, si për shembull *u zbe, ndimoni* etj. Kjo nuk ndodh gjithmonë sepse në

rastet e tjera është përdorur rregullisht. Faktorët e mospërdorimit në rastet e mësipërme mund të lidhen me pozicionin fundor të saj, si edhe praninë e bashkëtingëllores **m** tek fjala *ndimoni*.

3. Mospërdorimi i bashkëtingëllores së fortë **rr** dhe përdorimi i **r**-së së butë në vend të saj. Për shembull *koridor*, *marëzi*, *vjehri*, *ëndra*, *haronte*, *mardhënie*. Po kjo nuk është absolute, pasi në fjalët e tjera është përdorur saktë. Madje, edhe fjala *mardhënie* është përdorur vetëm një herë në këtë formë, ndërsa shfaqjet e tjera janë në formën *marrëdhënie*. Mendoj se kjo dukuri lidhet me prirjen e gjuhës së përkthyesit për të përdorur aty ku duhet bashkëtingëlloren **rr**.

4. Përdorimi i bashkëtingëllores së shurdhët **th** në vend të asaj të zëshme **dh** si p.sh. tek fjalët *arthmes*, *trathtinë*, *trathtar*, *rrithte*. Këmbimi *th-dh* vihet re në pozicionet kur **th**-ja ndodhet para bashkëtingëlloreve **m**, **t**.

5. Po ashtu, në disa fjalë të tjera kemi këmbimin e bashkëtingëlloreve të zëshme me të shurdhëtat në një pozitë fundore të fjalës, si: mënt-mënd. Në disa fjalë të tjera këmbimi *t-d* mund të bëhet edhe në mes të fjalës, si: mejtime, patroni etj.

6. Shfaqja e zanores **ë** në vend të **u-së** si: lumtërinë. Madje zanorja **ë** në disa raste del edhe në vend të **e-së** ose **o-së**: gjëpura, qërtim, qërtoj. Këto dallime lidhen me tiparet fonetike të toskërishtes.

7. Përdorimi i **ç**-së para fjalës ku kjo ndiqet nga një bashkëtingëllore e shurdhët çfrytëzues, çfaqet, çqetësuar. Pra, bie ndesh me normën e sotme ku kjo bashkëtingëllore përdoret para fjalëve që nisin me një bashkëtingëllore të tingullt.

8. Po ashtu, përdorimi i njësisë të formuara nga përsëritja e një emri në formën e numrit shumës pa vizë në mes, si: herë herë, copa copa, ngjyra ngjyra. Mospërdorimi i vizës lidhëse mund të lidhet me moskonsiderimin e këtyre fjalëve si fjalë të përbëra, por si fjalë të veçanta.

9. Një tjetër fazë para njësimi të gjuhës shqipe përbëjnë edhe formimet parafjalore, të cilat sot paraqiten të përngjitura, si: pa tjetër, me gjithë se, me doemos. Kjo vërehet edhe tek pasthirrma: Të falem nderit!

Përfundime

Edhe pse kanë kaluar më shumë se 50 vjet, është për t'u përsëritur dhe vlerësuar pena e përkthyesit Vedat Kokona, e cila përbënë një hap shumë të vogël para gjuhës letrare standarde.

BIBLIOGRAFIA

Ser Ja, H., *Muzgu*.

Fjalori drejtshkrimor i gjuhës shqipe, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, 1976.

Fjalor i Gjuhës Shqipe, 2006, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë.